

УДК 94:929(477)»1800/1917»

Гирич І. Б.

ORCID 0000-0002-9999-5620

ВПЛИВ ПОЛЬСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ НА УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ ДІЯЧІВ (XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)

Анотація. У статті розмірковуються концептуальні позитиви від впливу польського суспільства та його визвольних змагань XIX ст. на розвиток українського національно-визвольного руху на початках модерного часу історії. Об'єктивно, польський рух давав українській еліті більше перспективних ідей для наслідування, ніж російський лібералізм. Автор звертає увагу на наявність в українському русі діячів, що мали польське культурне і національне коріння. Більше того саме в середовищі польського суспільства з'явилися політики, які поставили руба питання культурно-політичної окремішності українців від росіян. Передусім йдеться про «хлопоманів» В. Антоновича, братів Рильських, К. Михальчука й О. Юркевича. Інтелектуали польської культури радикалізували протиросійську спрямованість діяльності Київської громади (В. Антонович та ін.). Вони творили соборницьку політику на об'єднання півдавстрійської і півросійської України, провадили у Галичині політику «Нової ери». Самостійницький рух кін. XIX – початку XX ст., лідери Революційної української партії, так само мав у своїх лавах нащадків польськокультурної шляхти (В. Липинський, О. Скоропис-Йолтуховський, Л. Юркевич тощо). Суспільно-політичний український консерватизм передреволюційної доби будувався на діяльності українців римо-католиків (В. Липинський, Л. Сідлецький, Б. Ярошевський, Ф. Вольська), які заманіфестували українськість нащадків правобережної шляхти в Україні.

Ключові слова: національно-визвольний рух, польський вплив на українську суспільну думку, хлопомани, громадівський рух, український консерватизм.

Інформація про автора: Гирич Ігор Борисович, доктор історичних наук, професор, завідувач відділом Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

Електронна адреса: igor_hyrych@ukr.net

Hyrych I.

THE INFLUENCE OF POLISH PUBLIC OPINION ON UKRAINIAN SOCIAL AND POLITICAL ACTIVITIES (XIX – EARLY XX CENTURY)

Abstract. *In the 19th century, Polish public opinion was in a situation similar to that of Ukraine. She tried to get rid of Russian state dictates and free herself from colonial dependence. The difference was that Polish culture, unlike Ukrainian culture, was marked by development, and society completely welcomed the ideas of the national liberation struggle. Polish society was not deprived of the imperialism of the «Historical Commonwealth» and wanted to use Ukrainians as building material for the creation of a supra-ethnic Polish state nation. What drove a wedge between Ukrainian and Polish national figures. At the same time, the Polish movement provided Ukrainians with rich material for a conceptual historiosophical understanding of the ideas of Ukrainian national liberation. Ukrainian figures of Polish origin fell less under the spell of federal theories, and were more independent in their approach to the independence of Ukraine. It is not by chance that the founder of national populism in the form of a hrodavi was a nobleman of Polish origin – Volodymyr Antonovych, and of Ukrainian modern conservatism – also a right-bank nobleman Vyacheslav Lypynskyi.*

The article discusses the conceptual positives from the influence of Polish society and its liberation struggles of the 19th century. on the development of the Ukrainian national liberation movement at the beginning of the modern era of history. Objectively, the Polish movement gave the Ukrainian elite more promising ideas to follow than Russian liberalism. The author draws attention to the presence of figures in the Ukrainian movement who had Polish cultural and national roots. Moreover, it was in the midst of Polish society that politicians appeared who raised the question of the cultural and political separation of Ukrainians from Russians. First of all, we are talking about the «hustlers» of V. Antonovych, the Rylskyi brothers, K. Mikhalchuk and O. Yurkevich. Intellectuals of Polish culture radicalized the

anti-Russian orientation of the activities of the Kyiv community (V. Antonovych and others). They created a council policy for the unification of the sub-Austrian and sub-Russian Ukraine, and pursued the policy of the «New Era» in Galicia. Independent horse movement. In the 19th and early 20th centuries, the leaders of the Revolutionary Ukrainian Party also had in their ranks descendants of the Polish cultural nobility (V. Lypynskyi, O. Skoropis-Yoltukhovskiy, L. Yurkevych, etc.). Socio-political Ukrainian conservatism of the pre-revolutionary era was built on the activities of Roman Catholic Ukrainians (V. Lypynskyi, L. Sidletskyi, B. Yaroshevskiy, F. Volska), who at the time manifested the Ukrainianness of the descendants of the right-bank gentry in Ukraine.

Key words: national liberation movement, Polish influence on Ukrainian public opinion, the khlopomans, communities' movement, Ukrainian conservatism.

Information about author: Ihor Hyrych, doctor of historical sciences, professor, head of the Department of the M. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies, National Academy of Sciences of Ukraine.

E-mail: ihor_hyrych@ukr.net

Hyrych I.

WPŁYW POLSKIEJ OPINII PUBLICZNEJ NA UKRAIŃSKIE DZIAŁANIA SPOŁECZNE I POLITYCZNE (XIX – POCZĄTEK XX WIEKU)

Abstrakt. W artykule omówiono konceptualne pozytywy wpływu polskiego społeczeństwa i jego walk wyzwoleniczych w XIX wieku. o rozwoju ukraińskiego ruchu narodowyzwolenczego na początku nowożytnej epoki historii. Obiektywnie rzecz biorąc, polski ruch dał ukraińskiej elicie bardziej obiecujące idee do naśladowania niż rosyjski liberalizm. Autorka zwraca uwagę na obecność w ruchu ukraińskim postaci mających polskie korzenie kulturowe i narodowe. Co więcej, to właśnie pośród polskiego społeczeństwa pojawili się politycy, którzy podnieśli kwestię kulturowego i politycznego oddzielenia Ukraińców od Rosjan. Przede wszystkim mówimy o „naciągaczach” W. Antonowicza, braci Rylskich, K. Michałczuka i O. Jurkiewicza. Intelktualiści kultury polskiej zradykalizowali antyrosyjską orientację działań środowiska kijowskiego (W. Antonowycz i inni). Tworzyli politykę rady na rzecz zjednoczenia podaustriackiej i podrosyjskiej

Ukrainy, aw Galicji prowadzili politykę „nowej ery”. Niezależny ruch konia. W XIX i na początku XX w. przywódcy Rewolucyjnej Partii Ukraińskiej mieli w swoich szeregach także potomków polskiej szlachty kulturalnej (W. Łypiński, O. Skoropys-Joltychowski, L. Jurkiewicz i in.). Społeczno-polityczny konserwatyzm ukraiński epoki przedrewolucyjnej został zbudowany na działalności ukraińskich katolików (W. Łypiński, L. Sidlecki, B. Jaroszewski, F. Wolska), którzy manifestowali ukraińskość potomków prawobrzeżnej szlachty na Ukrainie.

Słowa kluczowe: *ruch narodowyzwolenczy, polski wpływ na ukraińską opinię publiczną, chłopomanie, ruch społeczny, ukraiński konserwatyzm.*

Nota o autorze: *Ihor Hyrycz, doktor nauk historycznych, profesor, kierownik wydziału Zakładu Archeografii Ukraińskiej i Studiów Źródłowych im. M. Hruszewskiego Narodowej Akademii Nauk Ukrainy.*

E-mail: ihor_hyrych@ukr.net

Політична історія в ділянці національних історіографій підкажує будь-якій нації ідею розмежування свого і чужого, думку вибудови історико-ментального кордону між собою і сусідньою культурою. В час боротьби за свій національний простір за здобуття державної окремішності така логіка мислення була виправданою і необхідною. Коли ж існування національно-державного простору стає доконаним фактом більш важливим стає вирішення культурологічно-цивілізаційних проблем.

Україна стала державою тридцять років тому. І на жаль більшість уваги її державних очільників і професійних політиків, а часто-густо й істориків звернуто на з'ясування за давненого польсько-українського політичного конфлікту, а не пошуком об'єднуючих чинників. Сьогодні ми більше заангажовані питаннями УПА-Армія Крайова, етнічними чистками, Волинською трагедією і відплатними акціями на Закерзонні, але поза увагою широкого загалу опиняються різноманітні культурно-мистецькі контакти протягом тисячолітньої історії українсько-польських взаємин. Приміром, праця українських малярських артілей на будовах польських королів, або внесок українських придворних художників Яна Собеського в опорядженні Вілянубського коро-

левського палацу. Ну дійсно існує стереотип сприйняття початку XVIII ст. як часу занепаду українського мистецтва та домінації польської художньої школи на західноукраїнських землях. А насправді серед митців переможця турків під Віднем знаходимо більше десятка митців-українців.

Ми часто стикаємося з випадками байдужого ставлення до мистецьких творів, що з'явилися на національних територіях працею будівничих і майстрів образотворчого мистецтва іншої національності. І характерно це не лише для української сторони, але й для ніби не потребуючих доводити свою культурну вищість представників польського суспільства. Згадаймо трагедії пацифікації межі 1930-х років, коли руйнувалися, як „не свої” православні і греко-католицькі храми Волині і Галичини, як після Другої світової війни вивозилися іконостаси з німецьких храмів Західної Польщі (Вроцлав/Бреслау, Гданськ/Данциг) до Музею Народового у Варшаві, як відбиралися українські храми в Перемишлі і Холмі для передачі польським католицьким парафіянам. Зрештою подібні речі відбувалися і в Україні по відношенню до теж „не своїх” польських костелів у Києві. Коли в Олександрівському костелі п'ятдесят років функціонував планетарій, а Миколаївський костел використовувався під архів і в цей період в ньому загинув чудовий орган.

Усіх цих культурних нищень вдалося б уникнути, коли б і українська і польська сторона трактувала церкви Холмщини і Лемківщини, як свій всепольський культурний спадок, а костели і орденські монастирі в Городенці, Бердичеві, Острозі, Бережанах і Підгайцях як всеукраїнське надбання. Зрештою, хіба такі визначні українці як В'ячеслав Липинський чи Михайло Тишкевич не були католиками? Хіба католик, етнічний поляк, не є сьогодні політичним українцем і навпаки парафіяни греко-католицького храму на вулиці Мьодовій у Варшаві, не є польськими громадянами?

Ми ще за старою звичкою, що тягнеться з часів визвольних змагань за посідання своєї національно-державної території ігноруємо могутню культурну українсько-польську співпрацю, що дозволяла розбудовувати й власну державність і піднімати куль-

туру на новий вищій щабель. Класиками польської літератури стали українці за походженням. Я. Кохановський, С. Оріховський, Р. Кльонович. Польські вірші писав і прихильник Семена Палія Данило Братковський, страчений за це польським міським трибуналом Луцька. Українська школа польського письменства – найяскравіша сторінка польської літератури першої половини ХІХ ст. Другий після А. Міцкевича класик польської літератури Юліуш Словацький назавжди обезсмертив волинське місто Кременець – волинські Атени, місце де діяв один з найкращих у польській історії навчальний заклад – Кременецький ліцей. Там народився і почав творити великий романтик польської поезії, прах якого нині перебуває на Вавелі. Позитивний образ козака – захисника вітчизни створили Богдан Залеський – польський Гоголь. Полум'яний і романтичний Міхал Чайковський намагався як Садик-паша відродити правобережну козаччину. Не були ті міфи відбиттям реального життя, але сприймати їх лише як спробу залучити українців для підтримки польського визвольного руху теж виглядають великим спрощенням і схематизацію багатогранного культурного процесу, що сам по собі мав безперечні позитиви.

Польськість прозирає до нас з усіх творів ніби суто українського мистецтва Правобережжя й Галичини. Візьмемо собор св. Юра або Успенський собор Почаївської лаври. Європейське бароко в них має виразні польські національні риси. А ратуша в Бучачі – чий це твір, польського чи українського генію. Сьогодні ми пишаємося наявністю в Україні Софійського й Олександрійського парків. А чи постали б вони без вкладених коштів родин Потоцьких і Браницьких. У спадок нам, українцям потрапила архітектурна перлина – Львів. У ньому ми милуємося Бернардинським монастирем, катедрою, Єзуїтським кляштором, Кармелітами і Домініканами. А це все теж праця польського мистецького осередку. А хіба польське мистецтво минулого не може зараз бути для нас питомою українською мистецькою спадщиною? Відкидаючи за етнічною ознакою твір мистецтва, ми тим самим збіднюємо себе, свідомо обмежуючи свої цивілізаційні обрії. Нашим завданням

сьогодні є максимальне засвоєння „чужого” досвіду на власній землі. Через таке ставлення ми лише збагатимо себе.

Польща XIX ст. значно важливіше значення мала для України, особливо для її ідейного та інтелектуального становлення, ніж відповідний тогочасний російський вплив. Йдеться не про кількісні показники – російськими інтелектуалами захоплювалися і слідувала їхнім настановам переважна більшість української інтелігенції. Йдеться ж передусім не про кількість, а про якість. Протиросійська наставленість польської еліти давала ідейний і змістовий матеріал для формування власне української модерної національної ідеології.

На жаль, традиційно доводиться констатувати нерозробленість цієї теми у спеціальній літературі, а звідси й незнання її широким загалом, що для суспільства обертається негативними політичними наслідками, принаймні в останнє тридцятиліття.

Між тим, як завжди буває в таких випадках, літератури з теми не бракує. Ще в перших томах «Записок НТШ» визначний наш історик літератури Олександр Колеса відзначав ідейний вплив поезій Адама Міцкевича на провіденційні твори Тараса Шевченка на кшталт «Розритої могили».¹ Зрештою, і сам батько новітньої ідеології Микола Костомаров, пишучи свою знамениту «Книгу буття українського народу», взурував її на кшталт відповідної польської книги. Відомі польські романтики М. Грабовський і М. Чайковський мали великий вплив на П. Куліша.² По справжньому науково тему польсько-української співпраці на ідеологічному ґрунті мав розробити В'ячеслав Липинський, який фактично другий і третій том своєї званої книжки-алманаха «Z dziejów Ukrainy»³ готував під дослідження т. зв. української школи в польському письменстві. Т. Падура, Б. Залеський, Ю. Словацький та ін. мали постати на сторінках збірника В. Липинського не лише

1 Колеса О. «Шевченко і Міцкевич».- Львів, 1894

2 Куліш П. Щоденник / Упорядкування тексту, примітки С. М. Кіржаєва. Київ: Ін-т укр. Археографії НАНУ, 1993.

3 Lypynski W. «Z dziejów Ukrainy».- Krakow, 1912

як літератори, для яких українська тематика (козацтво, збройні протиборства, степова природа) служила тлом для розгортання сюжету, а й свідчила про суспільно-політичні настрої крайовські налаштованої сполонізованої правобережної шляхти.¹

Справу В. Липинського у 20–30-ті рр. підхопив М. Мочульський, якого все ж таки більше цікавив літературознавчий аспект проблеми.² Взагалі літературні паралелі за радянських часів вивчалися охочіше, ніж історичні, проте й у 60-ті з'явився двотомник документів і матеріалів Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, присвячений сторіччю польського повстання 1863 р. і його відгону на Правобережній Україні.³ Щоправда, історики й архівісти по обидва береги Західного Бугу шукали лише позитивів, не помічаючи свідомо підводних течій та складностей, пов'язаних із початком хлопоманського руху.

Діаспорна українська історіографія може похвалитися найбільшими досягненнями в дослідженнях історії ідей, зокрема й у польсько-українській царині. І. Лисяк Рудницький першим звернув увагу на важливість польсько-українського діалогу протягом ХІХ ст. і особливо в часи «нової ери».⁴ З переміщенням інтелектуального центру українців зі Сходу на Захід, від Харкова через Київ на Львів, відбувалася зміна періодів зростання національного руху, його радикалізації. І в цьому полягала велика заслуга польського національного руху, який подавав приклад українцям, передусім у Галичині. Роман Шпорлюк пішов далі, взагалі пов'язавши українські інтелектуальні аспірації від кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. з польськими патріотичними гуртками і спробами вирвати у Росії власну державу від часів Костюшка і наполеонівських воєн через

- 1 Докладніше див.: Вячеслав Липинський у світлі його листування з дореволюційних часів // В. Липинський. Листування / під ред. Я. Пеленського. - Т. 1. А.-Ж. - Київ-Філадельфія, 2003. - С. 83-118.
- 2 Мочульський М. Українська школа. Умовини її появи в польській літературі // Україна. 1917. Кн. 1-2. С. 46-83.
- 3 Восстание 1863 года: Материалы и документы: Общественно-политическое движение на Украине в 1856–1864 гг., т. 1–2. К., 1963–64
- 4 Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії // І. Лисяк-Рудницький / Історичні есе. – Київ: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 498–499.

польські повстання 1830–1831 й 1863–1864 рр. до парламентської діяльності польських кіл у австрійському парламенті й галицькому сеймі. Р. Шпорлюк стверджував, що в зударі двох старих імперських ідеологій, російської і польської, народилася молода і нова ідея – українська. Спробуймо розвинути цю думку¹.

Правобережна Україна до другої половини XIX ст. була, коли говорити про суспільну еліту, пануючу культуру, освіту, громадсько-політичні настрої, всуціль польським регіоном. Верхівка його (великі та середні землевласники, дрібна шляхта, почасти міські обивателі, римо- і греко-католицьке духовенство) мислила категоріями відродження «Історичної Польщі», а отже йшлося про включення до такої держави і земель Волині, Поділля, Київщини та Брацлавщини. Лівобережжя практично не мало поляків серед провідної верстви. Більше того, культивувалося різке антипольське скерування суспільної опінії. Як могло бути інакше, коли серед землевласників Полтавської й Чернігівської губерній переважали колишні нащадки козацької старшини, які у війні з Польщею протягом другої половини XVII – початку XVIII ст. зрештою визнали російську зверхність.

«Історія Русів» – програмний документ української ірреденти першого козацько-автономістичного періоду визвольного руху, що стосувався передусім земель Гетьманщини і, полемізуючи з російською історичною думкою, яка прагнула розчинити Лівобережну Україну в російському морі, відстоював українську самобутність. Польська сторона розглядалася як історичний ворог. З нею, на думку лівобережців, не було чого полемізувати. І все ж таки навіть на козацьких в якихось моментах життя автономістів впливало польське оточення. На думку Я. Дзирі, Г. Полетика свого сепаратизму набрався під час навчання у Віленському університеті.

Кирило-мефодіївці, власне, так само у переважній більшості були лівобережцями, хіба за винятком Т. Шевченка – нащадка

---

1 Шпорлюк Р. Імперія та нації. З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі. (Пер. з англ.) — Київ: Дух і Літера, 2000. — 354 с.

південно-київської козацької верстви. Власне, ідеал слов'янської федерації народів так само можна розглядати як іманентну властивість ідеології Гетьманщини ще від часів «Синописа» Інокентія Гізеля. Бо йшлося передусім про федерування народів православного Сходу Європи, що випливало з традицій візантійського універсалізму північної ойкумени Другого Риму. Кирило-мефодіївці ствердили існування рівноправного з росіянами українського народу, проте проблеми етнографічного розмежування двох націй вони не ставили. Ця проблема постала на першому етапі національно-визвольного руху, у 1830-1840-ві роки в працях етнографів і поетів та письменників романтиків (Т. Шевченко, П. Куліш, М. Костомаров), а науково завершена на другому етапі, в 60-х – початку 90-х рр. XIX ст. у діяльності Київської громади (творчості В. Антоновича і М. Драгоманова).¹

Вже кирило-мефодіївці перенесли центр українських аспірацій з Харкова до Києва, і це було пов'язано з постанням Київського університету. Проте все ж сам університет мало спричинився до діяльності братчиків. Так, багато з них там вчилася, але на момент арешту з ним найбільше пов'язаний був Микола Костомаров – ад'юнкт по кафедрі руської історії, та Тарас Шевченко – художник Тимчасової комісії для розгляду давніх актів.

І цьому є своє пояснення. У 30–60-ті роки університет Св. Володимира був польським навчальним закладом. Професура, особливо гуманітарного й природничого циклу, в перше десятиріччя існування більше ніж наполовину складалася з викладачів колишнього Кременецького ліцею і була відома своїми патріотичними настроями. Студенти й викладачі української та російської національності становили не більше десяти відсотків від усього студентсько-викладацького складу. З професорів «російських» ледь чи не самотнім у перші роки ректорування був М. Максимович. Перші томи «Архива Юго-Западной России», над яким

---

¹ Докладніше див.: Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.) / Видання друге, виправлене і доповнене. К.: Українські пропілеї, 2020. – 452 с.

працювала Київська археографічна комісія, були зустрінуті польським студентством надзвичайно вороже, оскільки вони вибивали ідеологічний ґрунт з-під ніг польського панування на Правобережній Україні. Головний редактор професор Микола Іванішев одержував постійно анонімні погрози про замах на життя за нібито протипольську діяльність.

Усі студенти Київського університету за територіальною ознакою (волиняни, подоляни, мешканці Київщини) розподілялися за гмінами – громадами. І саме з цих гмін вийшла та молодь, яка незабаром склала українську громаду в Києві. Отже, як бачимо, сама форма існування інтелектуальних осередків національного руху мала певну польську модель.

Польське студентство Києва вже з кінця 50-х років XIX ст. Розпочало конспіративну підготовку до повстання, яке вибухнуло в етнічних межах Польщі та у Правобережній Україні в 1863–1864 рр. Запобігти цим приготуванням російському уряду було надзвичайно важко. Не лише університет, а й Київ у культурному сенсі був принаймні на добру половину польським містом.

Магістратський Поділ вважався власне залишком староукраїнського міста, яке тоді агонізувало. Поволі вмирили традиції міського самоврядування, керівництво органів міського самоврядування потрохи замінювалося російськими купцями-старообрядцями, а старі міщанські роди активно російщилися. Останній вїт навіть переїхав з Подолу на Печерськ, де тоді почало вирувати активне адміністративно-господарське життя. Чиновництво й військовий прошарок складали вже росіяни, які мешкали переважно на Печерську. Між тим аристократичні Липки порівну ділили російська й польська аристократія з новими переселенцями-німцями. Тут розташовувалися міські помешкання магнатерії: Потоцьких і Браницьких. На Хрещатику величезний будинок збудував Юзеф Понятовський – маршалок Київської губернії. Саме його будинок став у майбутньому домом дворянського зібрання Київської губернії. Театральне життя Києва майже виключно було представлено польськими мандрівними трупа-

ми. Вулиця Костельна з Олександрівським костелом була центром польської дільниці Києва. Напередодні повстання 1863 р. тут постійно відбувалися маніфестації польської молоді, знаходили розкидані польські революційні прокламації. Чималенько поляків мешкало й у «Новому Строєнні», навколо університету Св. Володимира. Вони здавали приміщення для студентів університету.

Пізніше поляки перемістилися в район Великої Васильківської, де вже у другій половині XIX ст. відкрилася четверта російська гімназія, в якій найбільше навчалося якраз київських поляків. А на межі століть в цьому місці розпочалося будівництво нового Миколаївського костелу. У цей час економічно поляків було витиснено з центральних вулиць Києва. Проте до самої революції залишалися польські культурно-промислові заклади: книгарня й книжковий склад з бібліотекою Л. Ідзіковського – найбільший подібний заклад Києва (у ньому налічувалося 200 тисяч книжок); палітурня Марцинчика, будівельна фірма відомого архітектора В. Городецького, редакція газети «Dziennik Kijowski».

Сьогодні це важко собі уявити, але навіть напередодні визвольних змагань, коли відносна кількість поляків серед київського населення у кілька разів зменшилася, в місті все одно нарахувалося від 25 до 40 тисяч представників цієї нації. Їхня ж частка серед так званих вільних професій, а також міських домовласників взагалі була достатньо відчутною, й доходила майже до десяти відсотків серед київської людності. Поляки мали в Києві два значних розмірів костели (а до 60-х рр. XIX ст. був ще й домовий костел в будинку університету), приватні школи (гімназія Петяткевич). Щоденна газета «Dziennik Kijowski» вірно стояла на засадах забезпечення прав посідання поляків на Правобережній Україні, протиставляючись і російському великодержавництву в Україні, й українському визвольному рухові.

Звичайно, Києву важко суперничати з Галичиною (Львовом), Волиню чи Поділлям, коли говоримо про внесок місцевих поляків до скарбниці всепольської культури XIX–XX століть, та й Київ був рідним містом для таких знакових постатей, як

Я. Івашкевич, король російського шансону, зросійщений поляк О. Вертинський; з Київщини походили історики О. Яблоновський, Е. Руліковський, Ф. Равіта-Гавронський (родом був зі Східного Поділля, але навчався у Першій київській гімназії та університеті – активний речник «Історичної Польщі». Тут жив і працював відомий видавець Л. Радзимінський, художники П. Сведомський та В. Котарбинський, в Київському університеті професорували ботанік світової слави Вілібальд Бессер, юрист професор Олександр Міцкевич – рідний брат класика польської літератури.

Майбутній лідер Старої київської громади Володимир Антонович серед польської спільноти університету користувався надзвичайною повагою. Його не лише вважали своїм, а й сприймали як одного з лідерів польського студентського руху в Києві. Тому-то таке враження на польське громадянство краю справила відмова В. Антоновича та його товаришів брати участь у повстанні. У своїй відомій «Сповіді» В. Антонович сформулював кредо спольщеної верстви Правобережжя – повернення й служіння українському народові. Так постало відоме хлопоманство, з якого на початку 60-х рр. виросла Київська громада. Найактивнішою її частиною були колишні «поляки» Володимир Антонович, брати Рильські, Кость Михальчук, Борис Познанський, Осип Юркевич.

Саме в Старій київській громаді здійснився ідеал підросійської соборності представників її регіональних еліт. Поруч з вищезгаданими «поляками» тут були полтавці М. Лисенко, М. Старицький, О. Кониський, О. Левицький, П. Косач, Олена Пчілка, М. Драгоманов, П. Чубинський (Переяславщина тоді була історичною Полтавщиною), представники Київщини І. Нечуй-Левицький, І. Каманін, О. Андрієвський, брати Ф. і П. Лебединцеви, В. Доманицький, С. Єфремов, чернігівці І. Шраг, О. Лазаревський, М. Василенко, подоляни Н. Молчановський, О. Лотоцький, представники Одещини Є. Чикаленко, І. Липа й М. Комаров (хоча за походженням був уманець, тобто «киянин»).

Проте провідні ідейні напрямки викристалізували передусім «поляки», вихідці з учительської інтелігенції й дрібноземельної шляхти.

В. Антонович і його товариші хлопомани провели ідейне розмежування з російською імперською національною ідеєю. Те, на що не наважилося покоління кирило-мефодіївців, яке постійно залишало зв'язок із «загальноруською» культурною спадщиною, наважилися здійснити шістдесятники. Однак і для них були характерні також хитання у бік всеросійської спільності. Спостерігалось це у П. Житецького, М. Драгоманова, В. Науменка та взагалі у переважної більшості громадівців. Лише поляк за походженням і вихованням В. Антонович був послідовним українським культурним сепаратистом, хоча й майже не писав українською. Превалюючою мовою його живого спілкування й наукового письма була якраз російська.

Мешканці Правобережної України, перебуваючи через польську культуру під цивілізуючим впливом Європи, були куди більше схильні в ментальному сенсі, за словами В. Липинського, відриваючись від Польщі, не втопитися у російському морі, ніж мешканці Лівобережної України, Слобожанщини й Півдня. Під цим кутом зору зовсім не випадковим виглядає правобережно-київське походження Т. Шевченка.

З появою старогромадівського органу «Киевской старины» правобережці захопили в ній на перших порах провід, закладаючи через історіографію підвалини «сепаратистичної» суспільної думки, яка висловлювалася у статтях В. Антоновича. Та зі смертю Феофана Лебединцева редакція перейшла до рук лівобережців, де визначальною постаттю був чернігівець О. Лазаревський. Для останнього Володимир Боніфатійович був «занадто поляком». Власне, від кінця 80-х років XIX ст. вимальовуються два головних напрями в громадівському русі. Один сповідував політичне культурництво, його речниками були В. Антонович і О. Кониський, другий – антикварне культурництво, за яким ішла більшість старогромадян і яким кермували В. Науменко й І. Лучицький.

Близькими до українських хлопоманів була досить потужна течія української школи в польському письменстві. Їхня співпраця з українцями розпочалася ще в першій третині XIX ст. Деякі з них навіть писали україномовні вірші. Знаковими ж постатями

українсько-польської згоди, яка визнавала, у різній мірі й формах, право українського народу на свою політичну окремішність, стали П. Свенціцький (Павло Свій), М. Чайковський (Садик-паша), М. Грабовський та ін.

Низка учасників польського повстання, друзів В. Антоновича та його товаришів, 1863 року, емігрувавши до Галичини, влилася у життя Австро-Угорської імперії. За чверть століття вони спонукали польські кола до польсько-української угоди, відомої як політика «нової ери». За всіх упереджень, характерних для імперських націй, поляки пішли для українців на такі поступки, на які так і не згодилися піти росіяни до 1917 р¹. Українці одержали кілька кафедр у Львівському університеті. З них, власне, й розпочалася новітня українська наука. Це дозволило розвинутися й прообразу Української академії наук – Науковому товариству імені Т. Шевченка під проводом Михайла Грушевського.

Правобережна Україна наприкінці XIX століття стала місцем ще одного феномена українського визвольного руху – українізації польської землевласницької верстви. Вона програвала війну за землю царському уряду, який протегував російському землеволодінню в Київській, Подільській і Волинській губерніях, і це сприяло у психологічному сенсі пошуку своєї спільності з землею, на якій жила автохтонна людність.

Лівобережне старшинське українське панство у цей час активно російщилося. Вироджуються роди, які в середині XIX століття виступали меценатами української культури. Припиняється рід сокиринських Галаганів. Одному з остзейських Ламздорфів дають приставку Ламздорфи-Галагани, аби хоч у прізвищі зберегти колись знаменитий рід. Качанівські Тарновські вигасають, і їхню знамениту садибу купляють цукропромисловці Терещенки. Подібна біда нависає над Капністами, Горленками, Милорадовичами, Білозерськими та низкою інших родів. Як тут не побачити паралелі з XVII ст. – початком занепаду знаменитих українських родів Острозьких,

1 Докладніше див. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890-1894 рр. - Львів, 2000

Вишневецьких, Збаразьких, Корецьких, що переходили на католицизм. Нащадки козацької старшини вже після російської революції 1905 р. ворожо поставилися до національного відродження. Видатний генеалог Вадим Модзалевський, працюючи в Чернігівському дворянському зібранні, боявся зізнаватися, що він друкується в історичному журналі «Україна», тому подавав туди статті під псевдонімами, інакше він відразу позбувся б посади.

Дещо інша ситуація склалася на Правобережжі. Не лише дрібні дідичі, а й великі землевласники зацікавилися українською справою. Визначними діячами Товариства українських поступовців стають волинські поміщики граф Михайло Тишкевич і барон Федір Штейнгель. Цікаво, що їхня зацікавленість національним рухом не обмежується лише культурницькою діяльністю як у нащадків Гетьманщини, вони прилучаються до активної політичної діяльності. Федір Рудольфович, так само як і В. Тарнавський, закладає у себе в Городку солідний багатопрофільний український історично-краєзнавчий музей, який допомагав науково організувати М. Біляшівський. Та крім того Ф. Штейнгель долучається до діяльності української фракції в російській Державній думі. В кадетській партії він зацікавлює українцями її керівництво, чим сприяє проходженню в Думі прихильних до українського питання законопроектів, а згодом у 1918 р. стає послом Української держави в Берліні. М. Тишкевич меценатствує для НТШ, протегує творам красного письменства і так само у добі революції працює в українській дипломатичній службі. Навіть був призначений головою української делегації на Паризьку мирну конференцію, яка мала визнати постанову незалежної України.

Великі землевласники-поляки на початку ХХ ст. навернулися до так званої крайовської ідеології. Ідею спільності політичного інтересу між поміщиками й пануючим українським етносом пропагував В'ячеслав Липинський.¹ Крайовство протиставляло себе вшехпольській ідеології інтелігентських верств, що відстоювали

1 Докладніше див.: Гирич І. В'ячеслав Липинський: хлібороб і жовнір (Співвідношення демократичного і консервативного в його історіософії). – К., 2019.

думку про Польщу «від можа до можа». Через свого дядька, переконаного крайовця з півдня Київщини Адама Рокицького, В. Липинський на Уманщині проводить з'їзд дідичів, на який збирається близько 40 чоловік. В'ячеслав Казимирович виголосив реферат про долю спольщеної шляхетської верстви. Ідеями крайовства зацікавлюються навіть Браницькі й Володковичі. Бо В. Липинський не закликав, як деякі хлопомани, залишати землевласницьку верству й декласовуватися, а навпаки – залишаючись дідичами, працювати для культурно-політичного відродження українства.

Крайовство лягло в основу територіального вчення про націю В. Липинського, з якого власне впливав постулат політичної нації. Старий етноцентризм – основа ідеології нового українства XIX ст., замінювався ідеєю патріотизму землі (принцип територіалізму), який мав об'єднати представників різних етносів, що проживають в Україні. Отже, можемо твердити, що модерна теорія націй і еліт постала у працях людини, яка мала польське виховання й інтелектуальне середовище під час навчання у Женеві й Кракові.

На жаль, попри значне поширення ідей В. Липинського напередодні революції 1917 р. ідея класового миру між селянством і панством так і не встигла визріти. Не постала відповідна консервативна партія, про яку мріяв В'ячеслав Казимирович. Натомість, така партія постала у Литві. І це було однією з причин успішності литовської революції, у ході якої з'явилася незалежна Литва. Проте 20-ті роки стали часом постання консервативної течії в українській суспільній думці, на визрівання якої також великий вплив справила польська консервативна думка. На цій основі зародилася й державницька школа в українській історіографії, серед чотирьох adeptів якої – С. Томашівського, В. Липинського, І. Кривецького й Д. Дорошенка, перші троє мали значний вплив польського інтелектуального середовища.

Після 1917 р. польський етнос на підрадянській Україні швидко маргіналізується, і не в останню чергу це пов'язано з тим, що до Польщі переїжджають представники верхніх шарів польського суспільства. І нехай до 30-х років у Києві діють кілька польських

трудовах шкіл, в інтелектуальному сенсі не залишилося майже жодних суспільно-культурних структур, які б залишали польське населення при своїй національності. Тому ще швидше розвинулося російщення поляків у містах й українщення їх у селах. Зрештою, згодом польський струмок влився у море, де формувалася нова радянська людина.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесса О. «Шевченко і Міцкевич».- Львів, 1894
2. Куліш П. Щоденник / Упорядкування тексту, примітки С. М. Кіржаєва. Київ: Ін-т укр. Археографії НАНУ, 1993.
3. Lypynski W. «Z dziejów Ukrainy».- Krakow, 1912
4. Вячеслав Липинський у світлі його листування з дореволюційних часів// В.Липинський. Листування / під ред. Я.Пеленського.-Т.1.А-Ж.-Київ-Філадельфія, 2003.- С.83-118.
5. Мочульський М. Українська школа. Умовини її появи в польській літературі // Україна. 1917. Кн.1-2. С.46-83.
6. Восстание 1863 года: Материалы и документы: Общественно-политическое движение на Украине в 1856–1864 гг., т. 1–2. К., 1963–64
7. Лисяк-Рудницький І. Польсько-українські стосунки: тягар історії // І. Лисяк-Рудницький / Історичні есе. – Київ: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 498–499.
8. Шпорлюк Р. Імперія та нації. З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі. (Пер. з англ.) — Київ: Дух і Літера, 2000. — 354 с.
9. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина XIX – початок XX ст.) / Видання друге, виправлене і доповнене. К.: Українські пропілеї, 2020.– 452 с.
10. Чорновол І. Польсько-українська угода 1890-1894 рр.- Львів, 2000
11. Гирич І. Вячеслав Липинський: хлібороб і жовнір (Співвідношення демократичного і консервативного в його історіософії).– К., 2019.

REFERENCES

1. Kolessa O. "Shevchenko and Mickiewicz." ["Shevchenko i Mitskevych"] - Lviv, 1894
2. Kulish P. Diary [Shchodennyk] / Arrangement of the text, notes by S. M. Kirzhaev. Kyiv: Institute of Ukraine. Archeography of the National Academy of Sciences, 1993.
3. Lypynski W. "Z dziejów Ukrainy." - Krakow, 1912

4. Viacheslav Lypynskyi in the light of his correspondence from pre-revolutionary times [Viacheslav Lypynskyi u svitli yoho lystuvannia z dorevoliutsiinykh chasiv] // V. Lypynskyi. Correspondence / edited by Ya. Pelenskyi.-T.I.A-Zh.-Kyiv-Philadelphia, 2003.- P.83-118.

5. Mochulskyi M. Ukrainian school. Conditions of its appearance in Polish literature [Ukrainska shkola. Umovyny yii poiavy v polskii literaturi] // Ukraine. 1917. Book 1-2. P.46-83.

6. Uprising of 1863: Materials and documents: Public-political movement in Ukraine in 1856–1864, vol. 1–2. [Vosstanie 1863 goda: Materialyi i dokumentyi: Obschestvenno-politicheskoe dvizhenie na Ukraine v 1856–1864 gg., t. 1–2] K., 1963–64

7. I. Lysiak-Rudnytskyi. Polish-Ukrainian relations: the burden of history [Polsko-ukrainski stosunki: tiahar istorii] // I. Lysiak-Rudnytskyi / Historical essays. – Kyiv: Osnovy, 1994. – Vol. 1. – P. 498–499.

8. Shporlyuk R. Empire and nations. From the historical experience of Ukraine, Russia, Poland and Belarus. (Translated from English) [Imperiia ta natsii. Z istorychnoho dosvidu Ukrainy, Rosii, Polshchi ta Bilorusi.] — Kyiv: Duh i Litera, 2000. — 354 p.

9. Hyrych I. Ukrainian intellectuals and political isolation (middle of the 19th - beginning of the 20th century) [Ukrainski intelektualy i politychna okremishnist (seredyna KhIKh – pochatok KhKh st.)] / Second edition, corrected and supplemented. K.: Ukrainian Propylaea, 2020. – 452 p.

10. Chornovol I. The Polish-Ukrainian Agreement of 1890-1894 [Polsko-ukrainska uhoda 1890-1894 rr.] - Lviv, 2000

11. Hyrych I. Vyacheslav Lypynsky: farmer and laborer (The relationship between democratic and conservative in his historiosophy). [V'iacheslav Lypynskyi: khliborob i zhovnir (Spivvidnoshennia demokratychnoho i konservatyvnoho v yoho istoriosofii)] – K., 2019.